

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.16>

ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО УМОВ СУЧАСНОСТІ

Алексєенко Анна,

orcid.org/0000-0001-6401-6990

викладач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Федорченко Олег Володимирович,

orcid.org/0000-0001-5524-0202

кандидат історичних наук,
завідувач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Камінська Олена Анатоліївна,

orcid.org/0000-0001-5596-1720

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У сучасних реаліях конституційно-правова відповідальність є важливим елементом в інституті відповідальності органів державної влади. У статті наведено загальну характеристику та особливості конституційно-правової відповідальності, проаналізовано суб'єкти конституційно-правової відповідальності, досліджено санкції, як форму вираження конституційно-правової відповідальності, конституційні делікти як підставу конституційно-правової відповідальності. Конституційно-правову відповідальність визначено, як вид юридичної відповідальності, передбачений нормами конституційного права, що має політико-правовий характер, іноді перетинається з політичною відповідальністю. У статті визначено ознаки, які властиві конституційно-правовій відповідальності, та визначають її

природу та сутність. Визначальною ознакою конституційної відповідальності, яка відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності, є своєрідність та характерність її санкцій. Конституційно-правова відповідальність відрізняється від публічно-правової, яка є відповідальністю органів державної влади (посадових осіб), та органів місцевого самоврядування. Визначено, що суб'єктами конституційно-правової відповідальності виступають особливе коло суб'єктів, що є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. Ними можуть бути тільки органи публічної влади, або їх посадові особи. Важливим елементом, який відрізняє конституційно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності, є порядок, процес реалізації. Основним способом реалізації будь-якої іншої юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової) є судовий порядок, на відміну від того, конституційно-правова відповідальність може реалізовуватися шляхом прийняття рішення компетентними органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Насамперед конституційно-правову відповідальність варто визначати як конституційно-правове відношення в широкому (загальному) його розумінні, що є заснованим на державному примусі, яке виникає з моменту вчинення конституційного делікту, одна сторона якого – правопорушник зобов'язаний понести юридичну відповідальність, передбачену санкцією порушеної правової норми, а інша сторона – інстанція конституційно-правової відповідальності має повноваження притягнути його до відповідальності.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова санкція, законодавство України, конституційно-правовий делікт, об'єкти конституційно-правової відповідальності, суб'єкти конституційно-правової відповідальності.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FEATURES RESPONSIBILITY IN UKRAINE ACCORDINGLY TO MODERN CONDITIONS

Alekseyenko Anna,

Lecturer at the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

orcid.org/0000-0001-6401-6990

Fedorchenko Oleh Volodymyrovych,

PhD in History, Head of the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

orcid.org/0000-0001-5524-0202

Kaminska Olena Anatoliivna,

PhD in History, Associate Professor, Professor at of the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

orcid.org/0000-0001-5596-1720

In modern realities, constitutional and legal responsibility is an important element in the institution of responsibility of state authorities. The article gives the general characteristics

and features of constitutional liability, analyzes the subjects of constitutional liability, investigates sanctions as a form of expression of constitutional liability, constitutional torts as a basis for constitutional liability. Constitutional-legal responsibility is defined as a type of legal responsibility provided for by the norms of constitutional law, which has a political-legal nature, sometimes overlapping with political responsibility. The article defines the features that are characteristic of constitutional and legal responsibility and determine its nature and essence. The defining feature of constitutional responsibility, which distinguishes it from other types of legal responsibility, is the originality and character of its sanctions. Constitutional-legal responsibility differs from public-legal responsibility, which is the responsibility of state authorities (officials) and local self-government bodies. It was determined that the subjects of constitutional and legal responsibility are a special circle of subjects, which is narrower than the circle of subjects of constitutional law. They can only be public authorities or their officials. An important element that distinguishes constitutional and legal responsibility from other types of legal responsibility is the procedure, the implementation process. The main way of implementing any other legal responsibility (criminal, administrative, civil) is the judicial procedure, in contrast, constitutional-legal responsibility can be implemented by making a decision by competent state authorities or local self-government bodies. First of all, constitutional-legal responsibility should be defined as a constitutional-legal relationship in its broad (general) sense, which is based on state coercion, which arises from the moment of committing a constitutional delict, one party of which - the offender is obliged to bear legal responsibility, provided for by the sanction of the violated legal norm, and the other party - the instance of constitutional and legal responsibility has the authority to bring him to justice.

Key words: constitutional-legal responsibility, constitutional-legal sanction, legislation of Ukraine, constitutional-legal tort, objects of constitutional-legal responsibility, subjects of constitutional-legal responsibility.

Актуальність проблеми. В сучасних умовах конституційно-правова відповідальність виступає важливим елементом механізму захисту Конституції нашої держави – України. Вона спрямована на стабільність конституційного ладу, забезпечення конституційної законності, реалізації прав і обов'язків конституційних юридичних осіб, а також дотримання органами і посадовими особами норм установлених законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливості конституційно-правової відповідальності вивчали, досліджували та удосконалювали видатні українські і зарубіжних учені та юристи, серед яких варто виділити: О. Є. Алексєєву, Н. М. Батанову, А. О. Безуглову, С. С. Богатчук, І. І. Бодрову, М. Ю. Бондаря, В. А. Бутенка, В. М. Венгера, М. В. Вітрука, В. Ф. Мелашенка, М. І. Корнієнка, Л. Т. Кривенка, В. С. Кудінова, Л. Р. Наливайко, А. О. Маркова, П. Ф. Мартиненка, О. М. Мироненка, Г. О. Мурашина, І. А. Павленка, В. Ф. Погорілка, Ю. С. Палєєва та інших. Їх роботи складають джерельну базу для вивчення конституційно-правової відповідальності в Україні відповідно до умов сучасності.

Визначення мети дослідження. Дефініція конституційно-правова відповідальність як і будь-яка інша юридична категорія потребує детермінації, визначення з урахуванням умов сучасності. Наразі у конституційному праві нашої держави – України немає єдиного загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, що пов'язано з різницею у методологічних підходах щодо дослідження цього правового явища та відсутністю нормативно-правового визначення конституційно-правової відповідальності у чинному законодавстві. Ця стаття спрямована на поглиблене вивчення поняття та сутності конституційно-правової відповідальності, на з'ясування її місця та ролі у сучасній правовій системі України та обґрунтування необхідності її нормативно-правової регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційно-правова відповідальність є пріоритетним видом юридичної відповідальності у конституційному праві. Варто зазначити, що на сьогоднішній день конституційно-правова відповідальність сформувалася як інститут конституційного права та елемент системи гарантій конституційного права України.

Для з'ясування сутності та призначення цього виду відповідальності слід навести одне з визначень цього поняття. Так, Наливайко Л.Р. вважає, що «конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, що існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями і полягає у примусовому застосуванні заходів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект) виступає найважливішою гарантією реалізації та захисту Конституції» [7, с. 45–50]. Тобто за цим визначенням має місце розуміння конституційно-правової відповідальності як заохочення державою позитивної поведінки суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) та як негативна реакція держави у формі санкцій на суб'єкта конституційного правопорушення (негативний аспект).

До того ж, конституційно-правовій відповідальності властиві загальні та особливі ознаки, що визначають особливості її правової природи. Варто розкрити загальні ознаки конституційно-правової відповідальності: конституційно-правова відповідальність є видом соціальної відповідальності; конституційно-правова відповідальність має позитивне (проспективне) та негативне (ретроспективне) значення; конституційно-правова відповідальність є наслідком конституційного делікту; конституційно-правова відповідальність є інститутом відповідної галузі права та ін. [7].

До особливих ознак конституційно-правової відповідальності слід відносити ті кваліфікуючі особливості цього виду юридичної відповідальності, які відрізняють її від інших самостійних видів юридичної відповідальності: Так, конституційно-правова відповідальність має системотворчий характер, тобто конституційно-правова відповідальність визначає загальні принципи для інших видів юридичної відповідальності. Конституційно-правова відповідальність через особливості предмета конституційно-правового регулювання має чітко виражений політичний характер, оскільки відповідальність настає при порушенні громадських відносин, що пов'язані зі здійсненням влади у державі. Конституційно-правова відповідальність передбачає конституційні санкції як міру юридичної відповідальності.

Особливе коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що ними може бути лише орган публічної влади або його посадова особа (об'єднання громадян, державні органи та органи місцевого самоврядування), конституційно-правова відповідальність є важливим елементом механізму правового захисту та охорони Конституції та чинного конституційного законодавства.

Конституційно-правову відповідальність варто відрізняти від публічно-правової, яка є відповідальністю органів державної влади (посадових осіб), тобто органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Суб'єктами першої виступають не лише державні службовці конституційно-правових відносин (наприклад, фізичні особи). Встановлено, що якщо публічна відповідальність поєднує моральні, політичні та юридичні заходи відповідальності, яким підпорядковуються органи державної влади (посадові особи) з основним джерелом публічної влади – народом, то конституційна відповідальність є юридичною, заснованою на конституційному праві.

У більш широкому розумінні, відповідальність суб'єктів владних відносин дослідники поділяють на наступні дві групи:

відповідальність за порушення законодавства (конституції, законів, нормативних актів);

відповідальність за неналежне виконання покладеного на нього суб'єкта владних повноважень [5, с. 93–94].

Відкритим є питання про підстави та порядок притягнення інших суб'єктів до конституційно-правової відповідальності. Вважаємо, що коло державних органів (посадових осіб) – суб'єктів конституційно-правової відповідальності необхідно переглянути та уточнити, а також внести відповідні зміни до Конституції.

У зв'язку з цим варто відзначити пропозицію деяких дослідників про необхідність поширення процедури імпічменту на всіх посадових осіб вищих органів державної влади [11]. Але для того, аби конституційно-правова відповідальність цих суб'єктів стала реальною, необхідно переглянути підстави та порядок імпічменту [8, с. 3–8].

Доцільно встановити конституційно-правові обов'язки певної групи суб'єктів – президента, уряду та міністрів. Вони покликані забезпечувати виконання законів, для чого наділені необхідними повноваженнями, мають у своєму розпорядженні правові, матеріальні, технічні та інші засоби. Але водночас вони можуть становити загрозу правопорядку: ці органи часто намагаються «піднятися над законом» і «позбутися його». Крім того, варто зазначити, що вони «..природньо мають право приймати рішення у випадках і ситуаціях, які раніше не врегульовані законом, і здійснення цієї свавільної влади може бути незаконним і шкідливим» [11].

Таким чином, конституційно-правову відповідальність доцільно визначити як конституційно-правове відношення в загальному його розумінні, що засноване на державному (або прирівняному до нього суспільному) примусі, яке виникає з моменту вчинення конституційного делікту, одна сторона якого – правопорушник (деліквент) зобов'язаний понести несприятливі наслідки, передбачені санкцією порушеної норми, а інша сторона – інстанція конституційно-правової відповідальності має повноваження притягнути його до відповідальності.

Законодавчого визначення конституційного проступку, а також визначення категорії «конституційна відповідальність» немає.

Проте варто встановити, що загальні поняття конституційно-правової відповідальності дозволяють визначити конституційний делікт як протиправну поведінку суб'єкта конституційного права, яка не відповідає вимогам конституційного права, завдає шкоди суспільним цінностям, що охороняються цими нормами, порушує політико-правову природу владу, відносини у сфері реалізації прав і свобод людини і громадянина, законодавчого процесу, виборів і референдумів, закріплюється конкретною правовою нормою, яка визначає правовий статус винної сторони, і є підставою для притягнення її до судового розгляду. Специфіка конституційного делікту не дозволяє виявити чіткі ознаки порушення конституційних норм, які традиційно виділяють щодо адміністративного, дисциплінарного чи цивільно-правового проступку.

У разі конституційної відповідальності часто невизначеними є об'єкт і суб'єкт правопорушення, його об'єктивна та суб'єктивна сторони. Щодо вини, яка є конститутивною (атрибутивною) ознакою суб'єктивної сторони будь-якого делікту, то при конституційному порушенні вона може бути відсутня, хоча сама конституційна відповідальність має місце.

Відсутність вини унеможливорює притягнення до будь-якого з інших видів відповідальності – як адміністративної чи дисциплінарної, так і цивільно-кримінальної. Якщо в колі об'єктів конституційного правопорушення іноді можна виділити загальні, родові та безпосередні об'єкти, а також суб'єкт протиправного посягання,

то в структурі об'єктивної сторони проступку часто є лише певна дія (дія чи бездіяльність), проте його специфічні негативні наслідки і, тим більше, причинно-наслідковий зв'язок між ними навряд чи буде знайдено.

В будь-якому випадку об'єктом конституційно-правового делікту є політико-правові відносини, які регулюються нормами конституційного та конституційно-процесуального права.

Коло суб'єктів конституційної відповідальності також важко назвати конкретизованим, а їх поділ на загальні та особливі взагалі є формальним, оскільки конституційний делікт суб'єкта конституційного права часто залежить не лише від особи правопорушника, а й від волевиявлення осіб, уповноважених притягнути його до відповідальності, обсягу їх компетенції та реальних можливостей її реалізації, від відповідності обсягу такої здатності обсягу правопорушення та ступеню визначеності його об'єктивних та суб'єктивних ознак у законі чи принаймні конкретизації в законі.

Об'єктом конституційного делікту більшість вітчизняних та зарубіжних конституційних дослідників визнають суспільні відносини, які охороняються конституційним правом [9]. О. Фрицький вважає, що політико-правові суспільні відносини, які регулюються нормами конституційного права України, визначають об'єкт конституційного правопорушення [4].

У сфері місцевого самоврядування об'єктом є суспільні відносини, пов'язані з організацією та реалізацією цієї форми публічної влади. Проте останнім часом все частіше з'являється критика щодо визначення об'єкта правопорушення відповідних суспільних відносин.

Визначення об'єкта конституційного делікту як сукупності суспільних відносин є надто загальним і може бути лише загальним об'єктом конституційного делікту як сукупності всіх конституційних деліктів. Об'єкт як елемент конкретного конституційного делікту значно вузьчий. Саме на них посягає суб'єкт конституційно-правової відповідальності, вчиняючи конституційний делікт, тобто конкретні цінності певного характеру [10].

Взагалі безпосереднім об'єктом конституційного делікту, на думку Н. Батанової, є цінності, на які посягає конкретний конституційний делікт [11]. Безпосередній об'єкт може бути встановлений лише шляхом наукового тлумачення під час кваліфікації кожного конкретного делікту. Наприклад, у разі дострокового припинення повноважень міського голови безпосереднім об'єктом такого конституційного делікту буде порядок здійснення повноважень міського голови.

Варто розрізняти об'єкти конституційних деліктів та їх предметів. Предметом конституційних деліктів є речі матеріального світу, впливаючи на які, суб'єкт посягає на відповідні суспільні цінності, що охороняються конституційно-правовими нормами. Наприклад, предметом конституційного делікту може бути рішення відповідної місцевої ради, прийняте з порушенням Конституції та законів України.

Згідно з цим, саме об'єктивна сторона конституційного делікту характеризує його зовнішню сторону. Об'єктивна сторона – це зміст самого діяння та його наслідки, що заподіюють шкоду об'єкту конституційного делікту. Цей елемент є характеристикою тих змін, які породжуються неадекватною поведінкою суб'єкта. Часто конституційне законодавство всіх елементів конституційного делікту визначає лише ознаки об'єктивної сторони, чітко описуючи саме правило поведінки, виразом якого є диспозиція конституційної норми». Варто навести приклад, що у ч. 2 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено підстави для дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, якщо він «порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень» [1].

Задля характеристики деяких конституційно-правових деліктів важливо визначити не лише обов'язкові ознаки об'єктивної сторони (протиправне діяння, шкідливі наслідки та причинний зв'язок між ними), а й факультативні (місце, час, спосіб вчинення правопорушення). Наприклад, систематичне пропускання депутатом пленарних засідань ради вимагає визначення факультативної ознаки.

Окрім обов'язкових елементів об'єктивної сторони правопорушення, існують також його факультативні елементи – спосіб, час, інші обставини вчинення правопорушення.

Проте детальний опис об'єктивної сторони конституційного делікту є скоріше винятком, ніж правилом. Законодавство лише в загальних рисах вказує на ознаки делікту, що належить до його об'єктивної сторони.

Зазначене дало підстави А. Пащенко вважати, що в процесі реалізації конституційно-правової відповідальності детальне встановлення деяких ознак об'єктивної сторони не має правового значення [3, с. 7–9]. Проте доцільно підкреслити, що факультативні ознаки набувають юридичного значення у ряді випадків об'єктивної сторони конституційно-правового делікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, певну загрозу має невизначеність формулювання об'єктивної сторони конституційного делікту, оскільки це знижує ефективність конституційної відповідальності. Повний і вичерпний перелік конституційно-правових деліктів дати неможливо, але це не означає, що законодавець не може сформулювати конкретні склади конституційно-правових деліктів органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Конституційно-правова відповідальність настає за скоєння конституційно-правового делікту та знаходить вияв у передбачених конституційно-правовими нормами особливих несприятливих наслідках для суб'єкта конституційного делікту.

Отже, як засіб забезпечення вимог конституційно-правова відповідальність реалізується: безпосередньо в межах конституційного права та конституційно-процесуальних відносин; через конституційно-процесуальні норми в поєднанні з нормами інших галузей права; на основі норм інших галузей права, що забезпечують відповідність положенням конституційних норм; внаслідок порушення норм інших галузей права, зокрема кримінального та адміністративного; на основі притягнення до політичної відповідальності суб'єктів конституційного права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.04.2023)
2. Козюбра М.І. Конституційний Суд в системі органів державної влади. Державно-правова реформа в Україні: Мат. наук.-практич. конф. Київ., 2020. С. 20.
3. Пащенко А. О. Фактичні та юридичні підстави конституційної відповідальності. *Право України*. 2012. № 5. С. 7–9. (дата звернення 18.04.2022 р.)
4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 536 с. (дата звернення 18.04.2022 р.)
5. Майданник О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2021. № 2. С. 93–94. (дата звернення 18.04.2022 р.)
6. Мелащенко В.Ф. Загальна теорія конституційного права. Київ, 1995. С. 19–20.
7. Наливайко Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності. *Право України*. 1999. № 10. С. 45–50.
8. Наливайко Л.Р. Теоретичні аспекти конституційного делікту. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Вип. 13. Київ, 2021. С. 3–8.

9. Конституційне право України / За ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Ф. Погорілка. Київ: Наук, думка, 2006. 733 с.
10. Андрусьок Б. П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи. Київ: Стилос, 2013. 223 с.
11. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 21 с.
12. Конституційне право України: Підруч. / За ред. акад. АПрН, д.ю.н., професора Ю. М. Тодики, д.ю.н., професора В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2012. 544 с. (дата звернення 18.04.2022 р.)